

А. Г. Томіленко

ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАДЗВИЧАЙНОЇ ПРОТИПОЖЕЖНОЇ КОМІСІЇ У 1921–1925 рр.

Досліджено проблеми становлення та роботи Всеукраїнської надзвичайної протипожежної комісії з подолання кризових явищ в пожежній охороні УСРР на початку 20-х рр. ХХ ст. Охарактеризовано ключові публікації за проблематикою, якій присвячується наукова розвідка. Вивчено причини введення надзвичайних протипожежних комісій. Висвітлені основні напрямки діяльності, права і повноваження органів Всеукраїнської надзвичайної протипожежної комісії. На основі застосування загальнонаукових методів об'єктивно з'ясована роль Всеукраїнської надзвичайної протипожежної комісії у стабілізації протипожежного захисту в УСРР.

Ключові слова: *Всеукраїнська надзвичайна протипожежна комісія, пожежна охорона, Центральний пожежний відділ, пожежник, пожежна команда.*

Формування стабільної економічної та політичної системи є пріоритетними завданнями будь-якого уряду. Вміння вчасно реагувати та успішно долати кризові явища влюбій сфері суспільного життя, водночас, є показником ефективності представників владних органів. Вивчення досвіду реагування та подолання кризових явищ у житті суспільства залишається актуальною проблемою, яка не полишає своєї значущості серед наукових кіл істориків, економістів, правників. Кризові явища в протипожежному захисті УСРР на початку 20-х рр. ХХ ст. та дії уряду щодо створення ефективної системи пожежної охорони недостатньо досліджені в сучасній українській історіографії і потребують уточнення та узагальнення.

Мета наукової публікації полягає у дослідженні організаційних питань і практичних заходів зі створення Всеукраїнської надзвичайної протипожежної комісії. Безпосередніми завданнями є: дослідження правового забезпечення діяльності Укрнадзвичпожежкому, аналіз прав і повноважень органів Всеукраїнської надзвичайної протипожежної комісії, вивчення основних напрямків діяльності Укрнадзвичпожежкому, з'ясування ролі Всеукраїнської надзвичайної протипожежної комісії у стабілізації протипожежного захисту УСРР.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що вперше започатковано комплексне вивчення створення та особливостей функціонування Всеукраїнської надзвичайної протипожежної комісії та

впливу її діяльності на подолання кризових явищ у протипожежному захисті республіки у першій половині 20-х рр. ХХ ст.

Теоретико-методологічна основа статті ґрунтується на загальнонаукових методах пізнання із застосуванням науково-критичного аналізу джерел. Предмет дослідження зумовлює застосування методів аналізу й синтезу, методів емпіричних досліджень, а також спеціальних методів – функціонального (відстеження проблематики дослідження в єдності з реаліями тогочасного суспільства) та наукової індукції.

Проблеми становлення та діяльності Всеукраїнської надзвичайної протипожежної комісії не знайшли своє відображення в окремому дослідженні, а тому автори робіт з історії пожежної охорони у міжвоєнний період переважно зосереджували свою увагу на загальних питаннях роботи Центрального пожежного відділу та функціонуванні пожежної охорони в цілому або у масштабах СРСР, або на рівні регіонів. До першого напрямку слід віднести роботи 60–80-их рр. ХХ ст. – Голубєва С., Обухова Ф., Шувалова М. та наукову розвідку 2009 р. Сенчука О. [1]. Другий напрямок представлений регіональними дослідженнями з історії діяльності пожежних підрозділів на Поділлі [2], Київщині [3], в регіоні Запоріжжя [4], Одещині [5], Волині [6]. Одним із перших дослідників України, хто побіжно заторкнув тему діяльності Всеукраїнської надзвичайної протипожежної комісії, став краєзнавець із Луганщини Смірнов Г. [7]. У власному історичному нарисі він подає цікавий фактологічний матеріал щодо повноважень членів губернських надзвичпожежкомів.

У 1920–1921 рр. в УСРР формується державна система протипожежного захисту: спочатку під керівництвом Пожежно-страхового відділу у складі Промбюро, а пізніше – на чолі з Всеукраїнським центральним пожежним відділом у складі Головного управління комунальним господарством НКВС УСРР. Майже одночасно з утворенням Центрального пожежного відділу, 29 січня 1921 р. постановою Раднаркому УСРР була створена при НКВС УСРР Всеукраїнська надзвичайна протипожежна комісія (Укрнадзвичпожежком) та її губернські відділи на місцях.

На момент утворення надзвичайної протипожежної комісії ситуація в протипожежному захисті республіки була катастрофічною. Спостерігався кадровий голод, не вистачало коней та пожежно-технічного спорядження. В урядові структури масово направлялися доповіді з місць із заявами про неможливість забезпечити функціонування пожежних підрозділів. Зокрема, в листопаді 1920 р. колегія комунального відділу Київського губревкому повідомляла, що: «Відсутність рукавів, гайок, бойового одягу для робітників та багатьох інших предметів ставить пожежні команди Київської губернії в неможливі умови» [8, арк. 13]. Подібна складна ситуація спостерігалася і в інших пожежних гарнізонах. Так, пожежники Олександрівська, чоботи яких зносилися, були вимушені носити дерев'яні сандалі і навіть виїздити у них на

пожежі. Із заяви службовців пожежної команди в місцевий комунгосп відомо, що вогнеборці: «... Залишилися зовсім босими. Як вам відомо, упродовж останніх двох років ми ніякого обмундирування не отримували, а те що мали перетворилося на ганчір'я, так що скоро доведеться команді виїздити майже голими або відмовитися від виїздів. Купити на отримуване жалування немає ніякої можливості при нинішній дороговизні» [4, 110].

В умовах гіперінфляції, фінансування заходів пожежної безпеки в республіці зводилися нанівець. Зокрема лише утримання професійної команди вогнеборців обходилося Луганському міськомгоспу у 1920 р. у понад 5 млрд. 300 тис. крб. [7, 205]. У квітні 1922 р. начальник Центрального пожежного відділу доповідав у Головкомгосп НКВС, що із 20 тис. необхідних за штатами пожежних працівників в Україні працювало лише 8 тис. [9, арк. 31]. З метою поповнення пожежних команд рядовим складом більшовики, наприклад, у Києві навіть стали використовувати ув'язнених таборів примусових робіт [3, 55].

Поряд із катастрофічною ситуацією в організації пожежної охорони УСРР об'єктивними причинами створення Всеукраїнської надзвичайної протипожежної комісії стали голод та повальна посуха в південних губерніях України, яка викликала спустошливі пожежі. Згадуючи цей період, начальник Центрального відділу пожежної охорони К. М. Яічков зазначав: «Усім нам пам'ятні 1921–1922 роки, коли пожежі обрушилися на нас зі страшною силою, знищуючи цілі міста, села і селища; лісові та торф'яні пожежі знищили велику кількість палива і будівельного лісу, завдали величезних збитків усьому народному господарству» [10, 8]. Потрібні були кардинальні кроки, щоб зупинити вогняний вал, який невпинно прокочувався по Україні.

Головною метою діяльності комісії було визначення за короткі терміни недоліків, які існували в пожежній охороні та їх швидка ліквідація, підняття престижу органів постійного пожежного управління, «звільнення пожежних підрозділів від явищ минулих традицій у пожежній справі» [9, арк. 18]. Під контроль комісії підпадали як військові, так і цивільні об'єкти. Вона мала право видавати обов'язкові протипожежні постанови, підтверджувати статuti добровільних пожежно-трудова дружин, контролювати діяльність усіх існуючих у республіці пожежних організацій, організувати постачання протипожежного реманенту, через апарат Всеобучу Наркомосу здійснювати протипожежну пропаганду серед населення.

При губвиконкомах створювалися губерніальні протипожежні надзвичайні комісії, як виконавчі органи Укрнадзвичпожежкому на місцях у складі Губкомгосу, Губвійськомату, Губнадзвику. За невиконання обов'язкових постанов Укрнадзвичпожежкому винні передавалися судам Ревтрибуналів. В окремих випадках, «в інтересах громадської безпеки» губернські органи Укрнадзвичпожежкому отримали право здійснювати арешти порушників обов'язкових постанов [11, 29].

23 квітня 1921 р. вийшла постанова Ради Праці та Оборони «Про заходи боротьби з пожежами», яка вимагала розширити склад надзвичайних протипожежних комісій [7, 103]. Відповідно до неї 12 серпня 1921 р. Раднарком УСРР рішення про утворення Всеукраїнської надзвичайної протипожежної комісії доповнює постановою «Про надзвичайні протипожежні комісії». Зокрема до складу Укрнадзвичпожежкому вводилися представники Народного Комісаріату Праці, а в його губернські органи – відповідні представники губернських відділів НКП. Окрім цього, уряд врахував основний недолік попередньої постанови щодо відсутності реальних органів контролю за виконанням протипожежних постанов на місцях.

Таким чином, нова постанова вимагала від НКВС УСРР заснувати при повітових відділах комунального господарства повітові надзвичайні протипожежні комісії у складі представників відділів праці, надзвичайних комісій і пожежних підвідділів [11, 520]. Нова постанова остаточно розв'язала й важливе питання керівництва надзвичайними протипожежними органами. Так, головування в Укрнадзвичпожежкомі покладалося на представника НКВС, а в губернських та повітових комісіях – на завідувачів губернськими пожежними підвідділами комунгоспів. Також комісії отримали право через відділи праці залучати у порядку трудової повинності населення для гасіння пожеж, особливо в лісах. Народні комісаріати пошти і телеграфів та шляхів сполучення зобов'язувалися передавати поза чергою оперативні телеграфні повідомлення про пожежі та поїзди для швидкого перекидання пожежних команд.

Крім того, з метою своєчасного і швидкого перекидання організованої допомоги при виникненні масштабних надзвичайних ситуацій НКВС був зобов'язаний спільно з НКШС обладнати та ввести в дію на час з 15 травня по 1 листопада 1921 р. 7 чергових пожежних поїздів в Центральному, Північно-Західному, Північному, Західному, Південному, Приволзькому і Уральському районах. Смоленський черговий потяг обслуговував райони Волинської та Подільської губерній [12, 253]. Пожежний обоз кожного поїзда мав запас пожежно-технічного спорядження до якого входили: парові та ручні насоси, лінійки, драбини, запас рукавів, багри, сокири тощо.

Типовим прикладом діяльності повітових надзвичайних протипожежних комісій є робота комісії при відділі комунального господарства Луганського повітового виконкому. Зокрема, надзвичайним протипожежним органом було організоване вибіркоче обстеження пічного опалення, проводився протипожежний інструктаж населення, ініціювалися вибори пожежних старост, здійснювалося керівництво місцевою пожежною командою. Окрім цього комісія займалася й розслідуванням та встановленням причин пожеж [7, 104–105].

Члени губернських надзвичпожежкомів мали широкі повноваження. Наприклад, із мандату, виданого Донецьким губкомгоспом члену губернської протипожежної підкомісії Салагаєву, відомо, що останньому дозволялося

здійснювати перевірку протипожежного стану будівель як військового, так і цивільного призначення, контролювати діяльність пожежних команд по всій Донецькій губернії. Керівники заводоуправлінь, начальники складів, начальники гарнізонів мали надавати вичерпну інформацію щодо протипожежної безпеки ввірених їм об'єктів, а керівництву залізниць, комендантам станцій наказувалося сприяти працівнику протипожежної підкомісії в його пересуванні по губернії. Щодо користування транспортом мандат дозволяв «проїзд в штабних, службових, пасажирських маршрутах і товарних поїздах, а також вимагати надання підвід для проїзду гужовим транспортом» [7, 103].

Створення Всеукраїнської надзвичайної протипожежної комісії засвідчило рішучість молодої республіки подолати негативні тенденції у протипожежному захисті. Однак, «кавалерійська атака» на вогонь не дала бажаних результатів у перші роки введення комісії, на що розраховувало керівництво УСРР. Більшість передбачених заходів у 1921–1922 рр. так і не були виконані в повному обсязі, що змусило урядові структури перейти до цілеспрямованої тривалої роботи з організації протипожежного захисту. При формуванні надзвичайних протипожежних органів не обійшлося й без помилок. Частина губерніальних та окружних надзвичайних протипожежних комісій очолювалася людьми, далекими від пожежної справи, та й представників професійної пожежної охорони в таких комісіях було порівняно небагато. Поряд із цим функції Укрнадзвичпожежкому фактично дублювали завдання ЦПВ ГУКГ НКВС, що в подальшому, у другій половині 20-их рр. і вплинуло на ліквідацію подібних комісій.

Таким чином, надзвичайні протипожежні заходи на середину 20-х рр. ХХ ст. дали позитивні результати у стабілізації ситуації в пожежній охороні, особливо в міських населених пунктах. Був наведений порядок у забезпеченні пожежних гарнізонів пожежно-технічним спорядженням, пожежні команди у містах поступово почали переходити на автотягу, зріс чисельний склад підрозділів професійної пожежної охорони, збільшилася кількість пожежних частин, організовувалися добровільні пожежні дружини як на об'єктах промисловості, так і в сільських населених пунктах, була налагоджена теоретична та практична підготовка особового складу пожежних команд. Всеукраїнська надзвичайна протипожежна комісія зміцнила авторитет органів пожежної безпеки серед радянської бюрократії, яка вимушена була рахуватися з вимогами працівників органів пожежної безпеки. І хоча кількість пожежних випадків щорічно зростала, тим не менше зменшилася спустошливість пожеж.

Список використаних джерел

1. Голубев С. Г. и др. Пожарное дело в СССР / С. Г. Голубев; под общ. ред. Н. А. Тарасова-Агалакова. – М. : Стройиздат, 1968. – 306 с.; Обухов Ф. В. Советская пожарная охрана / Ф. В. Обухов. – М. : Россельхозиздат, 1979. – 62 с.,

- ил.; Шувалов М. Г. Основы пожарного дела / М. Г. Шувалов. – М. : Стройиздат, 1979. – 352 с., ил.; Сенчук О. Л. Становление и эволюция пожарного дела в 20-е годы XX века на территории РСФСР / О. Л. Сенчук // Известия Алтайского государственного университета : журнал теоретических и прикладных исследований. – Серия: История. – Барнаул, 2009. – № 4/1. – С. 189–194.
2. Ястремський М. М., Говорушак М. Г., Чекін М. Б. Одвічний поклик вогнеборців : літопис пожежної охорони Подільського краю / М. М. Ястремський, М. Г. Говорушак, М. Б. Чекін. – Вінниця : Консоль, 2002. – 192 с., іл.
  3. Кучер Г., Усатенко Л. Покорители огня : из истории пожарной охраны Киевщины / Г. Кучер, Л. Усатенко. – К. : Ред. издат. отд. МВД УССР, 1969. – 132 с., ил.
  4. Нехаев В. С. Огнеборцы Запорожья : очерки истории и деятельности пожарной охраны Запорожской области / В. С. Нехаев, М. А. Серцов. – Запорожье : ВПК «Запоріжжя», 1997. – 314 с.
  5. 200 лет на линии огня : [ист.-краевед. очерк] / Ф. И. Литвяков, Ю. Ф. Антипов. – О. : Астропринт, 2002. – 120 [22] с.
  6. Історія пожежництва Волині : бюл. з історії пожеж.-рятув. служби Волин. обл. / [Ф. Мандзюк та ін.; редкол. : В. Грушовінчук, Р. Демчук]; Проект №РВУ/0754/11 «Молодь прикордоння : разом за безпеку». – Луцьк : [б. в.], 2015. – 238 [1] с., іл.
  7. Смирнов Г. В. Историческая хроника пожарной охраны Луганска / Г. В. Смирнов. – Луганск: «Лугань», 1996. – 416 с., ил.
  8. ЦДАВОВ України. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 410.
  9. ЦДАВОВ України. – Ф.Р-5. – Оп. 1. – Спр. 1755.
  10. Яичков К. М. Борьба с пожарами. Краткое руководство, как вести борьбу с пожарами, преимущественно сельскими и лесными / К. М. Яичков. – М. : Изд-во Главного управления коммунального хозяйства НКВД, 1924. – 75 с.
  11. Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 р. / Рада Народних Комісарів УРСР. – 2-е офіц. вид. – Харків : Вид. Народ. Комісаріата Юстиції, 1921. – 703 с.
  12. Котельников С. Вогнеборці. Історія пожежництва на теренах сучасної України: науково-популярне видання / С. Котельников. – Київ : Київська книжково-журнальна фабрика, 2018. – 444 с.

References

1. Golubev, S. G. i dr. Pozharnoe delo v SSSR / S. G. Golubev pod obshh. red. N. A. Tarasova-Agalakova. – M. : Strojizdat, 1968. – 306 s.; Obuhov F. V. Sovetskaja pozharnaja ohrana / F. V. Obuhov. – M. : Rossel'hozizdat, 1979. – 62 s., il.; Shuvalov M. G. Osnovy pozharnogo dela / M. G. Shuvalov. – M. : Strojizdat, 1979. – 352 s., il.; Senchuk O. L. Stanovlenie i jevoljucija pozharnogo dela v 20-e gody XX veka na territorii RSFSR / O. L. Senchuk // Izvestija Altajskogo gosudarstvennogo universiteta: zhurnal teoreticheskij i prikladnyh issledovanij. – Ser. Istorija. – Barnaul, 2009. – № 4/1. – S. 189–194.
2. Jastrems'kij, M. M., Govorushhak, M. G., Chekin, M. B. Odvichnij poklik vognaborciv: Litopis pozhezhnoï ohoroni Podil's'kogo kraju / M. M. Jastrems'kij, M. G. Govorushhak, M. B. Chekin. – Vinnicja : Konsol', 2002. – 192 s., il.

3. Kucher, G., Usatenko, L. Pokoriteli ognja: iz istorii pozharnoj ohrany Kievshhiny / G. Kucher, L. Usatenko. – K. : Red. izdat. otd. MVD USSR, 1969. – 132 s. il.
4. Nehaev, V. S. Ogneborcy Zaporozh'ja: Ocherki istorii i dejatel'nosti pozharnoj ohrany Zaporozhskoj oblasti / V. S. Nehaev, M. A. Sercov. – Zaporozh'e: VPK «Zaporizhzhja», 1997. – 314 s.
5. 200 let na linii ognja : [ist.-kraeved. ocherk] / F. I. Litvjakov, Ju. F. Antipov. – O. : Astroprint, 2002. – 120 [22] s.
6. Istorija pozhezhnyctva Volyni : bjul. z istorii' pozhezh.-rjativ. sluzhby Volyn. obl. / [F. Mandzjuk ta in.; redkol.: V. Grushovinchuk, R. Demchuk]; Proekt №PBU/0754/11 "Molod' prykordonnja : razom za bezpeku". – Luc'k: [b. v.], 2015. – 238 [1] s.: il.
7. Smirnov, G. V. Istoricheskaja hronika pozharnoj ohrany Luganska / G. V. Smirnov. – Lugansk: "Lugan'", 1996. – 416 s.: il.
8. CDAVOV Ukrai'ny. – F.5. – Op.1. – Spr. 410.
9. CDAVOV Ukrai'ny. – F.R-5. – Op.1. – Spr.1755.
10. Jaichkov, K. M. Bor'ba s pozharami. Kratkoe rukovodstvo, kak vesti bor'bu s pozharami, preimushhestvenno sel'skimi i lesnymi / K. M. Jaichkov. – M. : Izd-vo Glavnogo upravlenija kommunal'nogo hozjajstva NKVD, 1924. – 75 s.
11. Zbir zakoniv i rozporjadzhen' robitnycho-seljans'kogo urjadu Ukrai'ny za 1921 r. / Rada Narodnyh Komisariv URSR. – 2-e ofic. vyd. – Harkiv: Vyd. Narod. Komisariata Justicii', 1921. – 703 s.
12. Kotel'nykov, S. Vogneborci. Istorija pozhezhnyctva na terenah suchasnoi' Ukrai'ny: naukovo-populjarne vydannja / S. Kotel'nykov. – Kyi'v : TOV «Kyi'vs'ka knyzhkovo-zhurnal'na fabryka», 2018. – 444 s.

A. H. Tomilenko

The activities of the all-Ukrainian emergency firefighting commission in 1921–1925

The problems of the formation and operation of the All-Ukrainian emergency firefighting commission on overcoming of crisis occurrences in the fire protection of the USSR in the early 20s of the 20th century are investigated. The key publications on the subject of scientific research are described. The causes of the introduction of emergency firefighting commissions are studied. The main directions of activities, rights and powers of the governing bodies of the All-Ukrainian emergency firefighting commission are highlighted. On the basis of the application of general scientific methods, the role of the All-Ukrainian emergency firefighting commission in the stabilization of fire protection in the USSR is objectively determined.

Keywords: All-Ukrainian emergency firefighting commission, fire protection service, Central fire department, firefighter, fire brigade.

А. Г. Томиленко

Деятельность Всеукраинской чрезвычайной противопожарной комиссии в 1921–1925 годах

Исследованы проблемы становления и работы Всеукраинской чрезвычайной противопожарной комиссии по преодолению кризисных явлений в пожарной охране УССР в начале 20-х гг. XX в. Охарактеризованы ключевые публикации по проблематике, которой посвящено научное исследование. Изучены причины введения чрезвычайных противопожарных комиссий. Освещены основные направления деятельности, права и полномочия органов Всеукраинской чрезвычайной противопожарной комиссии. На основе применения общенаучных методов объективно выяснена роль Всеукраинской чрезвычайной противопожарной комиссии в стабилизации противопожарной защиты в УССР.

Ключевые слова: Всеукраинская чрезвычайная противопожарная комиссия, пожарная охрана, Центральный пожарный отдел, пожарный, пожарная команда.